

20564

VÄRMLAND

Dalby

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

28/2 1950

Bergkvist, Karl L:son, 1950

Svar på ULMA:s frågelista 16
Brödet och dess tillredning

54 bl. 4:o (s. 14a,b
51a,b)

3 " " teckn.

20564

X Exc. för ordreg i juni 1950
av J. Jacobsson

Svar på frågelistan 16.

Dalby.

Brödet och dess tillredning.

I. Inledning.

Ordet 'baka' (bäk | = ipp. o. upp.)¹ kan användas för hela proceduren med tillredn. o. knädn. av degen och stekning av brödet, ex: här skudd) bäk i möra, så o. Vid närmare definition användes eljest verbet stefsi, nyare stek (stekt stekt)⁷ för 'grädda'. Tunga andra födoämnen än bröd "bakas". Om pannkaka (kollbulle), plättar, väfflar säger man stefsi (stefsi pankak, phöta⁴, väffa)⁵, varvid man först tillredn smeten (sjur röra, pres.). Man säger också "sjur o kollbul" (kollbulle), sjur o resk³ (potatispannkaka) för att beteckna tillredn. o. gräddn. av nämnda matvarer. Om vissa ämnen (ej matvarer) användes ibland uttrycket "baka ihop sig", då något segt l. degigt klibbar samman, ex: fåha baksu ihop su (om vår klubbig jord, när den stån ihop sig) eller också uttrycket "khäda ihop su" (pres.). Barnen "baksu kaksu"² av fuktig sand (sänkaksu f pl.).

3
s. 2, 24
9
s. 4, 5, 6, 17, 28, 31, 35,
14
3
s. 7, 8
4
s. 14, 48
5
s. 14, 48
6
s. 14, 23,
7
s. 34, 36
8
s. 48

Landsmålsarkivet Uppsala 20564
K. L:son Bergkvist, 1950. DALBY
VRML.

Frgl. 16

"döl a bāk" l. döl ma bākuz" syftan på att
 man spiller mjöl o. smeta ner sig (med deg);
 döl nē ss, kñin nē ss = smeta ner sig; dög
 nē ss = smeta ner sig med deg. [(Ad rengöra Fä-
 käl med curis och kokhets vatten: ts bröen tūr
 (l. kāk tūr) gūla (l. gūpa) ma e curis lāg (m)].

3.1

Substantiv för (brödbak: bākuz f (best. -a); brö-
 bākuz (tunnbrödbak), kāk bākuz (bakning av
 Fjrchae mjukbröd), småbrö bākuz (småbröds-
 bak). En viss (ej bestämd) kvantitet bröd, som ba-
 kas på en gång kallas "s bākuz". Mjöl, som räcker
 till en bak: myt ts e bākuz (l. ... ts e knōuz).

Numera bakar man efter som brödet förbrukas,
 i regel en gång i veckan. Tunnbrödsbakningen
 i hemmen är numera helt försvunnen. För ba-
 kades tunnbröd i rätt stora mängder höst och
 vis (vitsbrö n, resp. samsbrö n) så att det
 räckte till nästa bak om ett halvår (rāk chōp).
 Mjukt rågröd (grōvkāk f) bakades var l. varan-
 nan vecka efter som det förbrukades (jēk āt).

Landsmålsarkivet Uppsala 20564
 K. L:son Bergkvist. 1950. DALBY
 VRML.

Endast kvinnor ha sysslat med bakning; karlarna ha ej deltagit i bakningsarbetet i hemmen men tillverkat de råvaror som behövdes för vid (bäckerskap n). En del kvinnor voro speciellt föfena i Funnbäidsbak och anlätades som hjälp i gårdarna, där så påfordrades. Dylig kvinnorna kallades bäckersk f. l. bäckstör f.

3, 4
3, 6, 28
3, 6, 28

4. Armat uttal, okänt. x
[Mots. mm. utl. Emph. i mans 1956.]

Bagare (bägr m | bägrar, bägrin, bägrän) har ej funnits på orten i äldre tid. Allt bröd bakades hemma på gårdarna (hembakning f). De bagari (bägrar n | -a) som nu finnas, ha tillkommit först på senare tid, o. tillverkn.-metoderna för de vara såpass moderna, att de sakna intresse ur forskningssynpunkt.

II. Allmänna frågor om brödet.

Ordet "güslän" n användes i betydelsen 'matsumula' (ej endast om bröd), ex. "han fick int st güslän" = han fick inte något att äta (= int o smick i mün). Begreppet 'dagligt bröd' uttrycks med "mat fr dagrn". Allt vara i avsaknad av

Landsmålsarkivet, Uppsala 20564
K. L:son Bergkvist, 1950. DALBY
VRML.

mat: mätlös. På vara utan bröd: brödlös,
käklös. Uttryck för begreppet 'levebröd': levbrö-
n; för 'tjåna sitt bröd': gen mättn (i vidsträckt¹ 4.3
re betydelse: gen ophäl sot; gen så mat a 2.1
hices). Uttryck för att 'inte kunna sin nästa
hans brödstycke': int sin (ngn; dat.) mättn.
ts ha non i mättn = att ha ngn. inackorderad
i maten. ha mäs sitrs = vara många i hus-
hället (många munnar att mätta). Andra ut-
tryck: böetr a va brölös m rälös = bättre bröd-
lös än rådlös; "mättn i hälv för".

På äta bröd utan sovel: mäs brö (l. käk)² = äpf.
a. sup. . En brödkiva med smör på: smörgäs f
(= käk a smör); en smörgäs med pålägg:
sörhgäs f; en skuren brödkiva (av mjukbröd):
käksiv f, stämpsin (av limpa). Brödkaus:
(av tunnare kuit bröd): brökant m l. bröskäk;
av tjockt, mjukt bröd: käkskäk m (håskäk
= fons, hinds utskuren av tjockt bröd). Brödbit:
~~brösmör f~~ bröbit m (käkb, stämp
^{*)} stämpskäk m (av limpa).

Landsmålsarkivet. Uppsala 20564
K. L:son Bergkvist. 1950. DALBY
VRML.

Brödsnula: brösm¹ f. Uttryck för att brödet
 snulas sönder: brö² (l. kaka²) sm³lys (= ipl. o. sup.)
 Så snula sönder (bröd): sm⁴li sön (= ipl. o. sup.)
 Söndersmulad: söns⁵sm⁶lys; söndersmulas:
 söns⁷sm⁸lys.

1
2.4
2/2.1
3/2.8

Brödets egenskaper. Nybakad bröd: nyb⁹äks
 brö¹⁰ (nyb¹¹äkm k¹²äk). Skämts. ordlek: "nyb¹³äks
 sm¹⁴or a ny¹⁵zin k¹⁶äk bli g¹⁷oa gas". Beteckn.
 för 'mjukt, så att det kan böjas (om tunnbröd som
 sedermera skall föras)': sekt, hä¹⁸vmjukt.

4/2.22
5/2.23
6/2.23

Benämnu. på gammalt mjukbröd: t¹⁹öra k²⁰äk,
 g²¹amst^(a) k²²äk; 'mycket fön o. h²³ud': st²⁴en²⁵h²⁶äk, fr²⁷int-
 h²⁸äk, fr²⁹iet³⁰h³¹äk ("du sku ga a s³²ö i³³h³⁴ä") d³⁵ä³⁶k³⁷ä³⁸rs³⁹
 m⁴⁰ce o", brukar man skämts. säga om en hårdnad
 mjukbröds⁴¹kaka). Adjektiv för 'poröst bröd': löst,
 lö⁴²s⁴³ets, lö⁴⁴t⁴⁵ets, br⁴⁶a⁴⁷ö⁴⁸g⁴⁹ät; för motsatsen: t⁵⁰öt,
 h⁵¹ä⁵²ets, tr⁵³ö⁵⁴ets³ (-⁵⁵ets³, om mjukbröd); för 'dåligt
 gräddat': kh⁵⁶em⁵⁷bs (k⁵⁸äka o kh⁵⁹em⁶⁰b⁶¹ön), d⁶²ö⁶³st⁶⁴ekt,
 kh⁶⁵ä⁶⁶dst. När skrym⁶⁷ blivit h⁶⁸ud gm olämplig grädd-
 ning: sk⁶⁹arp⁷⁰st⁷¹ekt.

Landsmålsarkivet, Uppsala 20564.
 K. L:son Bergkvist, 1950. DALBY
 VRML.

Torkat bröd: hät brö¹; extra färdigt: knäpstbrö⁶
 (som är knäpigt: knäpst⁶). R& knäpra på ett färdigt
 brödstycke l. en skorpa: knäpst (= i p. o. sup.). Om färdigt
 bröd, som har mjuknat, säger man att det har
sfjät (l. sfjyten) ss. Beteckn. för 'möjligt bröd':
müghs brö, mügsän käk² (l. stomp⁴). Om brödet
 var möjligt endast på ytan (ytan) skrapades
 möglet (müghs n) bort l. skars bort med en kniv
 (från mjukbröd) och det oshadade brödet fortärdes.
 Helt genommöglat (öpmüghs) bröd smakar illa
 (o khent) och är färdigt (fäls) att förtära (sit i ss).
 ytskiktet på mjukt, gräddat bröd: skörp f; på
 undersidan av brödet: pänskörp f; på översidan:
päskörp f.

1/2.4
 2/0.1
 3/2.19, 41
 4/2.31, 36, 44
 5/2.32
 6/ Form på - u
 okänt.
 (MLB:s munll. sampl.
 dec. 1955.)

Benämning på olika mjukbrödsorter. Rund kaka,
 aftus utan hål: käk f (-si-a-än) (av rågmjöl: rög
käk³). Lång, smul och tjock limpa: limp f (äldre:
stomp m) av samma material som kakan; flera
 stycken (aftus 4) lades vid gräddn. parallellt med
 varandra på tvären på en ungsplåt (l. läppån f⁵).

Landmålsarkivet, Uppsala 20564
 K. Lison Bergkvist, 1950. DALBY
 VRML.
 Frgl. 16

vid sirapsinblandning. i degen kallades den ^(limpan) syraps- 7.
 stömp m. Sedan rågsikt (f_{in}ny_öh_n)⁴ började
 användas, fick mjukbrödsbakaren namnet f_{in}ny_ök_äk₉ 1/6.7
 vetebrod (v_ätbr_öd¹¹) Tillh_n revere Tidens bröd nu
 användes mest som kaffebrod: Liten rund vetebulle: 2/6.8
 b_äll_f¹⁰; v_ätbr_äll_f; avlång vetelimpa (fr_ö uppst_ärn.
 i skivor efter gräddning vid förbrukning): v_ätst_ömp m⁶ 5/6.23
 större avlång (c_ävl_äng) kaka, som bestroddes med
 kanel (k_än_äl m) före gräddning: k_än_älk_äk_f¹² (grädd- 3/6.42
 dades i långpanna o. sp_{is} efter gräddning, upp i små
 romboidformade bitar). 8/6.42
 9/6.45, 20

Bröd av kokt, söndermald (st_ämp_ön)³ potatis 10/6.45
 (c_äp_ha)² med ringa Till_äts av mjöl: c_äp_öst_ömp 4/6.45
 m⁴ (l. l_äc_äf_s f⁸), ett slags Finna (l. kalutj_öcha) av- 13/6.45
 långa kakor, som stektes på järnhäll, r_äsk_f (-_ä,
 -_ä-_äu)¹, var till den m_össade potatisen med Till_äts
 av liten mjöl av den sort man "kava kunde" fick stå
 och draga (st_ät_n)⁵ under c:a 1 timme, varefter man
 Till_äts_n mjöl mera mjöl, dock ej mycket. Om för
 mycket mjöl iblandades, blev kakan för fast (= st_äh_ä a₁

Tröj¹et¹). Smeten kopprödes med en träsliv (¹tröj¹ f) 8.
 o. saltades efter smak. Gräddades i en rund 1/2.5
 jämpanna (²reskpan² f) — som liknade en vanlig 2/2.1
 stekpanna men hade tre fastgjutna ben under botten — 3/2.7
 vilken placerades i spisen och eldades under. 4/2.7
 I större kushäls hade man flera stycken sådana.
 Pannan smordes före gräddan med Talg; ett stycke smet lades i pannan och utjämnades med sliven så att den blev jämntjock (³jemtjock). Detta kallades ²ts k²hem ut reska². Därefter doppades sliven i vatten, och kokans yta slätades till (= ²ts sp²ret reska²). Denna "brödsn" var mycket allmän i gårdarna före, då man i stn utströcken måste använda potatis (¹let på cephän³) till utdryingning av mjölet. Efter kokspisarnas tillkomst gräddades "resk" i långpanna i stekugnen. Den smakade bäst, då den förfärdes varm — men den fordrade i likhet med növgröten en relativt stark mage.

Benämning för 'potatisstöd': cepstämp m. Ad mosas smide potatis: stämp⁴ cep⁴ (= iyp. o. sup.).

III. Bakugnen o. bakredskapen.

9.

På enstaka större gårdar fanns särskild bakstuga (bakstuga f) men på de flesta bakade man inne i stugan (köket), vars mur i regel var försedd med bakugn. Even de flesta "småstugor" hade bakugn inmurad i stugans mur (stugmuren, m. best.). På några enstaka gårdar var ladugårdsmuren försedd med bakugn, o. man gräddade där brödet där. På de äldsta bakugnstyperna, som saknade särskilt rökuttag, var framför själva bakugnen en större fördjupning (gräv f) i muren, där röken och lågorna fingo utlopp genom själva ugnsöppningen, som var betydligt högre än på nyare typer. I nedre delen av denna "gruva" (nedanför ugnsöppningen) förvarades veden under bakningen.

Bakugn: bäckorn m (best. - m) På bif. Tekn. bl. 1^x, fig. 6) visss schematiskt en vaul. Typ. Längd c:a 100 cm, bredd c:a 120 cm, höjd (till högsta punkt på valvet) c:a 30 cm. Stekhäll av gjutjärn (i äldre ugnar en stenhäll) c:a 1 meter i fyrkant: höjd f

1/2. 11

Landsmålsarkivet, Uppsala 20564
K. L:son Bergkvist, 1950. DALBY
VRML.

Frgl. 16

(best. - a) ¹; bäckomshöl f, som låg vågrätt på
 ugnens botten. Hällen nådde ej helt ut till ugnens
 ena (vänstra) sida, där man eldade under grädd-
 ningen utan där var botten muread. I äldre ug-
 nar (valvet (völhv n) muret av lossbrutna sten-
 plattor (brötn sten) som man brukar (tåkt | =
 inf. o sup) i katterna; i nyare ugnar är valvet
 muret av tegel (tægsh n l. tægsh u). Rökgångar
 (äldre ugnar saknade sådan) utgick (rökhösh n) ut-
 gick ur valvet ett stycke in från bakre gaveln o.
 löpte genom muren framåt över ugnen snett
 (få snög) uppåt o. utmynnade i den öppna
 muren ett stycke ovanför ugnöppningen sand
 var försedd med en lucka, som öppnades helt (= på
 ve gåvsh), då ugnen användes. Den stora ugn-
 öppningen (ömskihsh n l. ömsmün n best.) sak-
 nade på äldre ugnar lucka, på nyare försedd med
 en gjutjärslucka l. en kemsmidd av tunn
 järn med stängningsanordn. (rægsh n). Luckan
 kallades bäckomslök f (lök f). Vid typen med

Landsmålsarkivet Uppsala 20564
 K. Lisen Bergkvist. 1950. DALBY
 VRML.
 Fgl. 16

x) röklök f. (fig 5) a) x   [(fig 4 och 5) b) xx

gjutjärnslucka vilas (sfor) denna mot kanten av en
 runt ugnsoppan, löpande järnrann (dist. benäm. ej
 bekant). Under brödgrädden stod ugnsluckan helt
 öppen. Om någon matstik skulle stekas l. värmas,
 sedan elden upphört i ugnen, stängde man luckan
 (töft ät o). Benäm. för spisens rökfång: köp
 f (best. - a), vilande på två bärjärn: bölysin u.
 Smal, utstående kant kring rökfånget: mürbrök.

1/2.9-10
 2/2.9
 3/2.13
 4/2.28, 31,

sgm. s. 12

Bakveden. Bakved: bækve m (best - ven). Helt
 användes björkved (gärna rel. lång), en del småklu-
 ven till "lysvé" för att undvikas värmen och
 lågan (löggn m best.)³ med under gräddningen
 stöppisa f best.)⁴ och för att få ljus (lyss u) i ugnen.
 Man hade även en o. annan furusticka (törustek f) av
 kasta in då o. då, när det bröjade bli mörkt (mörk) i
 ugnen. Grannved mindre lämplig, därför att den
 sprakar (da språk t a u) och kol (köl u) sprätter
 på brödhakarna. Ugnen eldades upp (= an ett öpp
 hälla¹ l. ett öpp bækömm²) genom att ved komrades
 upp (= kö¹ öpp, jils² öpp (= upp. a. upp.) mitt på hällen,

Landsmålsarkivet, Uppsala 20564
 K. L:son Bergkvist, 1950. DALBY
 VRML.

antändes o. fick brinna ned. Om man befäredes att
 ugnen ej skulle bli tillräckl. varm med en besa, öka-
 des den på med några vedträn (k^hömp^{er} m pl.) sedan
 den brunnit ned till hälften. Sedan besan helt
 brunnit ut (ha bröⁿ n^e), spred man (k^ar is^{er})
 de glödaude. (r^ö|pl.) kolen med en k^app (br^angⁱö^p
 m) så att de fäkte hällen i ett jämt lager och l^uckan
 stängdes en liten stund (an t^öft^{er} m^{ät} o rⁱ) Fells
 kolen började mörkna, då de sakades samman
 med hjälp av en ugnsraka (ö^uss^rä^k f), en gam-
 mel brödyrade (br^ötr^e² n, br^öst^e^k f) till ugnens ena
 fjäure k^arn (k^on m | äldre: k^on m), varifrån de skuff-
 lades ut i ett k^arl av n^gt slag. Hällen sopades
 d^aerⁱ (s^öp | s^öft, s^öft) med en björk^hvast (lⁱm
 m), st^ucken på en k^app för att man ej skulle brän-
 na händerna (br^öen t^a s^s k^aer^an).

1/ 6.15
 2/ 6.18

Byg. 5. 11

Landsmålsarkivet, Uppsala 20564
 K. L:son Bergkvist, 1950. DALBY

VRML.
 Fgl. 16

För att prova hällens temperatur lade man in en
 nyra mjöl o. iakttog hur fort det blev brunt, l. van-
 ligtvis bakades en liten kaka o. perogräddade. Om
 ugnen var för het, fick den stå o. svalna (sv^as^{er} | =
 i^gf. o. s^up.).

innan brödgrädden. böjades. Under grädden. hade
man en liten brasa (lögöl m) vid källens ena
kant för att hälla övervärmnen vid makt. Fann man
efter påbörjad grädden, att källan var för varm, be-
skade man lägga ett l. annat vedtjä av sur ved
(våkhömp m) på källens kantar, som därigenom
efter hand avkyldes. Blev övervärmnen (löggn;
log m) för stark, tog man ut ett par brinnande
vedträn med eldtång (eltång f). Beträkning
för 'jämnvarm' (om ugn): jämnvarm.

På en o. annan gård, där bakugn saknades,
gräddade man bröd på en lös gjutjärnskäll
(våkhöcl f) i den öppna spiseln, många gånger
i ladugårdsspiseln (fåggsmünz m best.). Denna käll
placerades på en rund ring med tre ben (pånring
m) l. en trekantig fot med ett ben i varit hörn
(träföt m) och eldades under. Endast Funnare
bröd, som lämpade sig att vända, kunde gräddas
på en dylik käll, eftersom ingen övervärme er-
hölls. Den var dock snar att få varm (snah a elöp).

13.

Landsmålsarkivet. Uppsala 20564
K. L:son Bergkvist. 1950. DALBY
VRML.

Frgl. 16

käkjärn m (benämndes i deql. till endast "järn" (pl.) best. järna)², två rektangulära, kardformade järnplattor c:a 10 x 20 cm med mycket låga kanter och försedda med långa handtag (skaft n|-si-a), förenade med en nagel till ett så föngliknande föremål (Tekn. bl. 1^x fig 3) i handtagens bakre ända var en anordn. för hoplisen. av järnet, en hake (håk m) och en trådnysha (trådhemp f). I skålarnas insidor voro mönster instämpade i form av "sole" och "stjärnor" i olika kombinationer (fig 3 b (förstort)). Somblika järn voro också släta inuti (spöt in^t). I dessa järn stektes tunnna kakor (järnkaka f pl.) av mjöl från frusen och ej bakningsduglig säd (korn eller havre). Käkjärnen kommo vissa år till flitig användn. på Torpstället o. i småtugor, när den lilla sädeskörden (ärvögrn m best.) blev skadad av frost (frost f (best. -a). Även om möjlighet fanns att köpa något mjöl, så hade man sällan råd (råa) l. möjlighet (utkåma) till det, eftersom pengarna var en sällsynt "vara" — trots det galghumoristiska

[6.53]

3. 33, 43
2/ användn. 4. 33

Landsmålsarkivet, Uppsala 20564
 K. L:son Bergkvist, 1950. DALBY
 VRML.
 Frgl. 16

+4 [s.53]

uttrycket: "pionysa e ra enda m fati stakr
og a har" (som väl närmast syftar på ad den fat-
rige saknas jordegendomar och skogar). | Teckn bl. 1, fig 1)

phictjarn n (l. -jarn n) = ett platt (gjutet) stek-
järn med 7 små runda plattbottnade skålar
och rakt utstående skaft i samma stycke som
järnet, för stekning av plättar (phicta; phict f)

1
2.1
3.1
3.1

våffeljärn: våffljarn n (uttalas av: våffljsin
l. -jarn) för stekn. av våfflor (våfla; våfl f),
bestående av två gjutna, gängjärnsföredda järn-
halvor som fälldes ihop mot varandra, sedan den
tunna smeten (vora f. best³) hållts i den undre hal-
vans fält. Järnhalvorna vore uppdelade i 6-8
fält med fördjupningar o upphöjningar (knäp-
brusa (end. pl.) i botten. Sittsammans vilande
på två axeltappar i en ring o således vändbart,

[s.53]

(Teckn. bl. 1, fig 2). De hjärtformade (jättförmn)
våfflorna äro vid ertagn. ur järnet sammankäng-
ande (de sit ihop) men skiljas lätt längs den rand
(ran f) som järnet gjorts mellan varje fält. Övan-
nämnda stekjärn placerades vid användn. på en
panning i spisel (för koknissetus Tillkomst).

Landsmålsarkivet, Uppsala 20564
K. L:son Bergkvist, 1950. DALBY
VRML.
Frgl. 16

1. 18, 30, 34

Bakbordet (*bäckbård* n) bestod av en ganska stor skiva av hyvlade o. spjuntade bräder med en kant på tre sidor (= på *siån* o. *åta*). Framtogs sudest vid bakningen o. placerades då på ett bord eller en bordfot (*bäckföt* m). Bakträg: *bäcktråg* m (best. - *nön*). Deuna var oftast gjord av en urholkad (*túrgrövm*) grov stock av asp l. björk (ibland av *feru*) i samma modell som ett djupt Träg. Sin genomsnittlig storlek var: längd c:a 110 cm, bredd c:a 50 cm och djup c:a 20 cm. För att hindra sprickning, påsattes ett bandjärn under vardera ändkanten. För omrörning av degen användes en Trägrade (*bröstek* f) av samma slag som begagn. på bakbordet under kavlingen) eller också en stor Trälev (*dægöfs* f). Degen (d. v. s. bakträget med degen) ställdes ofta till jäsuing i en säng, varvid den först överbreddes med ett särskilt lokan (*bäckläkn* n) o. därefter med sängklädemna, för att det skulle bli varmt (*vst*) åt den. Dyligt bakträg av Trä är numera nästan helt bortlagda o. ersatta med baktinor av aluminium l. av annan plåt, (rostskyddsbehandlad).

Verktyg för brödet's utkavling. Brödkavle: brö-
 kävsh m (-kävsh, -kävsh, -kävsh) med hand-
 Fag (kävsh n (-a)) i bägge ändar. Följda l. svar-
 vade m samma stycke (björk) som kavlen. Stif-
 kavle (stiftkävsh) begagnades endast vid små-
 brödsbak, var merendels mindre (mindre) Fick
 formatet och kallades även småbrödkävsh; (dylika
 begagnas fortfarande). Den mest använda kavlen
 vid brödsbak var en Fvarringad (rånkävsh)²
 och däjämte en med krusmönster (ofta med py-
 ramidformade upphöjningar i regelbundna ra-
 der, bildade gm ad skära v-formade djupa skivor
 på lika avstånd från varandra såväl runt om som
 längs efter kavlen; kruskävsh³ l. nägkävsh³).
 Vid utbakn. av tjockt mjukbröd användes ingen
 kavle, utan degstyckena knådades o. klappades ut
 med händerna. Till ad spära av degstycken och
 ev. jämna kakkanterna med, användes en vanlig
 bordskniv (måtkniv) av "gammaldags" urdell med
 Fumsmitt blad och Frickap¹. Måtk för ad forma

³
 s. 19
²
 s. 29
³
 s. 30

Landsmålsarkivet, Uppsala 20564
 K. L:son Bergkvist, 1950. DALBY
 VRML.

kakorna liksom stns användes endast vid bakning av
knäckbröd (knäckbrö¹ n), då man använde en rund
ring (käckmät² n) av tunn jäsn med en mindre
ring i centrum för ertagn. av hålet i kakan.*

1/6.1
2/18, 34
3/18, 32, 36

Påven lösa hålmät (hålmät⁴ n) förekommo. De
sini kakmät av plit i en massa former, som nu-
mera användas vid smörbrödsbak, kallis och så
käckmät⁶ n (-a-a), sa. pepparkäckmät⁶ snepmät⁶,
säs⁷ f, käckmät⁷ n, käckst⁶ f, "krullr"⁶ m.

4/1.33
5/1.35
6/tekn. s. 55
7/1.55 (tekn.)

Verktyg för brödamnets införande i ugnen.
käckfjöl³ f = en långskaffad rund mot främre
kanten mycket tunn träskiva (tekn. bl. 2, fig D.)

*[s.54]

Denna användes endast för fyrkantig mjukbröd (käck¹ f).
(En likadan "fjöl" med kort skaff) (tekn. bl. 2, fig. E)
vid brödgräddn. i kokspiselns stekugn). För tunn-
kavlat bröd användes en lång rund grov käpp
(tüllkävst² m) (tekn. bl. 2, fig C.), på vilken bröd-
kakan lindades (= ts tül på⁵) och avrullades i
ugnen. Som hjälperktyg hade man flettäljda,
smala, tunna träspadar, dels en typ med långt

* (tekn. bl. 2 fig. 9).

*[s.54]

Landsmålsarkivet Uppsala 20564
K. Lison Bergkvist. 1950. DALBY
VRML.

skafst (bröström⁶) (Tekn. bl. 1^x, fig. B) ad användas i bakugnen, dels med kortare skafst (bröstek⁷) (fig. A). Den kortskafstede begagnades på bakbordet för ad smellauis lyfta (löt⁸ | = iyp. o. sup.) på kakan vid kavelingen o. för ad kort⁹ upp kakens kant på "tulkåv¹⁰sen" vid pårullen. o. ev. rätt¹¹ till den med. Den långskafstede användes vid kakens vändning och svängning i ugnen o. för dess uttagning ur ugnen. Alla hade tunn¹² kant¹³ o. tunn avrundad framända. (Vid uttag¹⁴ av fjockt mjukbröd ur ugnen användes liksom vid dess införande "käckfjöhä"¹⁵) Något redskap för förflyttning av de tillplattade brödamnarna från bakbordet till den plats (eisbord, en upp¹⁶ bäddad säng, eis sofflock l. dyl.) där de skulle ligga en stund för jästning, användes ej; man lyfte dem med händerna.

Verktyg för ad nagga (päck¹⁷ | = iyp. o. sup.¹⁸) brödet. För det tunn¹⁹ brödet hade man en Trärulle (rullpäck²⁰ m²¹) med inslagna järnstift (pigg²² m pl.) och hållare av grov järntiä med Träskafst²³ (Tekn. Bl. 2^x, fig. F.)

Även bröduagg av en rund skaffförel Frästysche med på undersidan inslagna stift (käckpik m l. brötpik) o. ring i skiftet för upphängn., har använts. För naggn. av tjockt mjukt bröd användes oftast en vaul. matgaffel l. en smal rund spetsad träpinne. Redskap för ritning av knäckebröd (brötriss f) torde ej ha använts mera allmänt; brödet bröts hur som helst i olikformade bitar.

1 s. 16
2 s. 6
3 s. 41
4 s. 41
5 s. 41
6 s. 42

Some degskrapa (degskrap f) beagnades samma tjenna bordkniv. (borkniv m), varmed degen spars. För skrapn. av baktäget brukade man en skedkniv (sikärok m) av samma slag som brukades vid laggn. ning av träkär.

F. skall vara: byggnadsbröd, n. [En. KUB i all. 23489 (Kampb.), s. 71-72.]

IV. Material för brödtillredning.

De huvudsakliga sädeslag (söesslag m l. söesslag m),³ varav bröd i äldre tid bereddades voro råg (rågm), korn (byg m) och havre (hävrr m) — vete (vätt f) började odlas först på senare tid — varför bröduamnen efter sädeslaget voro: rågbröd⁶ (rågkäk²), kornbröd⁵ eller [bygbröd]⁵ och hävrrbröd⁴. Även bröd av blandad

byg.

Landsmålsarkivet, Uppsala 20564
K. Lisen Bergkvist, 1950. DALBY
VRML.
Frgl. 16

(bånsä f) förekom (bånsbrö⁴). Säd, avsedd att
 malis (mährs; mähr (moh, mähr) Fick mjöl (mjö^h n): 1. 7, 45
 med m (best. -n). Mjöl, avsett till brödbakning:
 brömmjö^h n. I äldre tid behödes bröd för vardags
 endast av sammalat mjöl (sämähr³ mjö^h); detta 4. 1, 42
 mjöl brukade kallas våkmjö^h. Till finska bröd vid 5. 2, 44
 högtidliga tillfällen och till välling o gröt använ- 6. 1, 7
 des i viss utsträcka. siktar (sëkts) mjöl (sëktmjö^h),
 affert siktar hemma gm sikt (sëkt m / best. -n).
 Koarsiktat rågmjöl (när sidan² började användas)
 kallades finmjö^h. Tjockt mjölkbröd av rågsikt
 benämndes finkåk f. Vid skräddning (skrä^z f)
 av hoore erhöles skrämmjö^h. Till detta fogs vid
 koftu. den tyngre (tyng^z) havren (som då benäm-
 des skrämmö^h m). Av samma kvalite reservera-
 des ochri utiädet (sëkön n). Den något lättare
 säden användes till sammalu. (sämähr^z f);
 denna säd kallades då sämmö^h m. Lösäden (
 löthön n) nämnes ägnarna vid koftu. maldes till
 svinfoder (grismjö^h). Sädorna maldes ochri

Landsmålsarkivet, Uppsala 20564
 K. L:son Bergkvist, 1950. DALBY
 VRML.

Frgl. 16

ibland liv såmjöl (kreatursfoder) eller iblandades
 vid maten av slösåden. Maten av aqua har jag
 ej hört uttalas, skulle, om det förekommit, ha varit
 för mycket länge sedan. Låda (kli): sa f (-si-a-ån);
 som kollektiv säger man ofta såa, ex. ts riv ta
såa: ad i kornen skrida bort sådorna från kärnan.

1/2.71

9/1.20

3/1.20

Myt av toppad (töpsn) råg: töps sekt m (best.-n);
 av finsiktad råg: fi myt n, sekt myt n, rög sekt
 m. Detta myt är liksom vetemyt (v et myt n) senare
 tiders mytsorter, som man köper från andra orter:
gö myt n. Hemmaodlat vete kallas "h em v et"
 Ett skillnad från den inköpta, som kallas "g ö v et".
 Vete: v et f (best.-a). Sammaled vete: s ä m ä n v et.
 De hemmaodlade sädesslagen spela numera ganska
 liten roll i folkförsörjningen här uppe i nordligaste
 delen av Vämland men har en viss betydelse för krea-
 tursuppfödningen; djuren ha gisselov inte kunnat
 bli så grundlaga (gr ä n s t l t, gr ä n l ä g) ännu som
 folk, fastän de ha fått smaka nya mytsorter, mi-
 neralfoder o. kraftfoderblandn. som ej bestods dem
 i äldre tid. (kraftför n)

Myt.

Landsmålsarkivet. Uppsala 20564
 K. L:son Bergkvist, 1950. DALBY
 VRML.

Frgl. 16

22.

Kryddor: krödd_a; krödd_f (-s_i-a_i-än). På krydda:
ts krödd (= ¹ipp. o ²sup.) l. hä_i i krödd_a. Det vanliga gröv-
re brödet kryddades ej men salt (salt_n) Tillrättas,
- dock iblandades någon gång kummin (käm_m m,
best_{-m}) i degen. Till mjukt tunnbröd (mjukbrö_f)
för att göra det smaktigare (gö_{sa}), och limpdeg
kunde ibland Tillrättas pomerans (pö_mrrans-
skä_h m, stitta). Till vissa slag av småbröd
(småbrö_f m. koll.) beagades kryddor, såsom kade-
munna (käd_mmün_f), nejlikor (nöl_skes_i | som
"enhet": nöl_skes_f; best_{-a}) (i pepparkaka); peppar
(pö_prr m | best_{-a} pö_prr_m; starkpö_prr, kröddpö_prr).
Som utdrysningssmedel (= ts drögg mce) ha po-
tatis ibland använts i det mjuka brödet (ts hä_i
i ceph_a i kaka). Dessutom ha, som nämnes på
andra ställen i uppteckningen, vissa brödsocker, panc-
kakar m.m. beretts av så god som enbart potatis
med Tillrättas av blott lite mjöl (not_m mjö_däm_m)
för att ge bättre stadga (stö_mng_f) åt bakverket.
Någon gång läs även morötter (mör_ötra; mör_öt_f)
ha iblandats i bakverk.

V. Deg och jäsuving.

23.

Deg: *dæg* m (-ä - m - ään)⁶ kallas det som skall bakas
 Till bröd. Smet (*smcēt* m | best. -n) fastare, och rö-
 ra (*röt* f | best. -a)⁷ tunnare material Till panika-
 ka, plättar, puddingar o. dyl. (Dessa benämning-
 ar användes bl. a. även om murbruk, som Tillgas
 av rgt bindemedel utiört i vatten: en rats mur-
 bruk = 2 *dæg* f). Betckn. fr 'degig': *dægst* l.
dæg m (ex. *dæg* om *hænræn* = med deg på
 händerna). Betckn. fr 'dega': *dæg* nē (: inf. o. sup),
 (ex. *dæg* nē *sa* = smeta ner sig med deg); fr 'klib-
 big och lös (om deg)': *khinst* l. *khinn*; fr 'fastna
 vid bordet': *sit* *fäst*, *sit* *vē*, *siet* *sa* *vē*, *fästn*.
 Degig på grund av fr svag gräddning (om bröd-
 kaka): *khēmhrn*² (*döstekt*³). Benäm. fr 'deg-
 klimp': *dæg* *lit* m, *dæg* *khöep* m, *dæg* *khömp* m.
 En maträt av rågmjöl (från frostskaded | frösn |
 råg) utiört med litet vatten (utan jäst), som fick
 stå o. sötna (*sätu*⁴), varefter den stektes svagt
 på spishällen, kallades *sät* *khöb* m⁵ och äts som

syn.

syn.

syn.?

syn.

Landsmålsarkivet Uppsala 20564
 K. L:son Bergkvist. 1950. DALBY

VRML.

Fgl. 16

sovel (¹sövsu) Fick vardagsbrödet. Än i dag finns uttrycket "då bli s²tkh²öb", då man får mjöl med mindre god bakningsdaglighet. 24.

Uttryck för att 'sätta degen': r³ö d³ögn³ eller enkelt r⁴ör (= i p. o cup.); "r⁴ör a b⁴ak" brukar man säga om bakningsproceduren. I regel gjordes degen i ordning på morgonen samma dag (s¹äm m¹örän) som bakningen skulle äga rum. Vid stora bakker dock förekommit att degen satts redan på kvällen, men då kan man mist böja baka vid 4-tiden på morgonen. De gen sördes till i baktigat. Om vatten användes, kallades det: ts r⁵ö za v⁵ät⁵u; användes mjölk, sade man: ts r⁵ö za mj⁵ölk. Även köttspad (sp⁶a n) användes ibland. Uttryck som "ku⁶ö r mj⁶ölk (v⁶ät⁶u, sp⁶a)" finns också och benämningen för 'degspad' som "ku⁶ö sp⁶ä n, ku⁶ö v⁶ät⁶u n, ku⁶ö mj⁶ölk f" förekomma. Salt (salt⁷ n) liksom jäst (j⁷est m (best. - n)) tillsettes vid degens sättning (r⁷öriza f. best.). Hade man ringa tillgång på (= sm⁷at om m⁷o) jäst, tillsette man denna till en mind-

1/10.23

9/10.23

3/10.23

4/10.1

1 5/10.22

9/10.25

7/10.27

Landsmålsarkivet, Uppsala 20564
K. Lison Bergkvist, 1950. DALBY

VRML.

Frgl. 16

re del av degen, och sedan denna kommit i jäsnung
(ha kām r fātū), blandades den med den övriga
degen. Om degen vid kraftig jäsnung vill "stiga
över bräddarna" på Träget, gav man den några puff-
jar med degspaden l. sleven: "ts bāk nē r nōn".

3. 6. 24
9. lid.?
3. 6. 27, 29,

syn.

Degens omarbetning benämndes: ts knō op dēgru
(knō | knōd, knōt) l. jār op dēgru (jār op, jār op).

syn.

Detta arbete utfördes med händerna. Fanns något
finare mjöl, användes detta vid knådningen. Uttryck
från att degen är för litet arbetad: knōtrōst l. knōtru;

från att mjölet är klumpat: khēprōst. Degen är stadig:
hāl, lāgōm hāl; degen är lös: bhāt. Uttryck
från att degen blir lös om att mjölet är dåligt: dsu

bhātna tō myph; dēgru bhātna (bhātna = inf o.
sup.). Uttryck från 'jäsa' (om deg): jēs (jēst jēst),

syn.

pres. jēs; perf. part. jēsnu. Äldre form: cēs (cēst,
cēst), pres. cēs; perf. part. cēsnu. Uttryck från 'jäsa upp':

jēs op, cēs op, gā op; från 'färdigjäst': opgād,
opjēsnu (opjēst), opcēsnu (opcēst), fālu ts bāk.

Jäsningen provades om att en liten provhaka gjeddades.

Landsmålsarkivet. Uppsala 20564
K. L:son Bergkvist. 1950. DALBY
VRML.

Benämna på degen efter vad som skulle bakas av den: bröddäg (Till Funnare bröd), käckdäg (Till tjöts mjukbröd), stömpdäg (Till limpor), våtdäg (Till vetebröd), småbröddäg (Till småbröd), pältdäg (Till blodpalt). Deg, som ej tillsattes näst jäsamne (jäsämnen), röddes till, knåddades och utbakades genast. Till osyrat bröd räknades bröd av havre och korn (bygg); rågbrödet var i regel syrat. Deg från föregående bak som sparades o. tillsattes som jäsamne vid bakningen: jäsdeg m, jäsämnen n). Degstykhet förhöjdes på spishyllan (mjölbakken m best.) o. kunde sedan bevaras rått länge. Vid användn. bröts det sönder o. blöttes upp i ljumt vatten (l. ljum mjölk). Pressjäst kom i handeln först under 1800-tallets sista år. Förut (döförut) användes bryggerijäst (bryggerjäst, bryggjäst, dröckjäst) och vid bryggning av dricka i hemmen tillvaratogs jästen för att användas vid bakning l. brygd. Den förvarades på s.k. jästkubbar (jästköb m). En sådan

vare gjord av ett stycke ^(björk) asp l. sålg med den skrov-
 liga barken (skrovslbörk m) kvarsittande. En del
 jästkubbar vore ^x bärade och hade en mängd skår ^{1.21}
 rov o. fördjupningar skurna i själva träet. för upp- ^{9.25}
 samling av jästten. Beteckn. för 'jäst' (i allmän-
 het): jäst m (best. -n) [↑]. En jästkubbe med Forhad
 jäst lades i drickshuret för att för jäsuing (jäst)
 på brygden. Ibland stöks jästleg i skivorna på
 en djuplik kulle o. fick Forha för att sedermera använ-
 das vid bakning. Drickskum (fröjcest m) och bot-
 tenjäst (botnjcest m) vid brygggn. förvarades även
 i en korkad butelj (pötbl n | moo täpn) under
 kortare tid för att användas vid bakning. Benäm-
 ning för 'att friska upp jästten' (om att tillsätta lite
 ljumt vatten, mjöl och något socker): jöst öp jcestu.
 (Övriga i fögl. nämnda jästsorter känner jag ej
 till). Uttryck för att degen jäses särskild kraf-
 tigt: dögn vräck ss. Om degen för jäsa för
 länge, innan den bakas ut, säger man den blir
slur eller för jöst.

x) eller pötbl m.

Landsmålsarkivet, Uppsala 20564
 K. L:son Bergkvist, 1950. DALBY
 VRML.

VI. Brödämnets behandl. före gräddningen.

28.

Benämna för att arbeta upp den färdigjästa degen

Fyll kakor: bak ut dögn¹ (f. best. utbäkn² f).

3/2.23

Vid större bak (såsom h³ist o. v⁴) hjälptes affost

4/2.3

två kvinnor åt (j⁵öts⁶ ät), varvid en skötte om

3/2.3

utbaku. o. tillagn. av brödämnena samt grädd-

4/2.1

ningen och den andra (bäksk² l. bäksj³erisa³)

5/2.11

f. best.) kavlade brödet och införde brödet i ugnen.

6/2.7

Om tre hjälptes åt, skötte den tredje (steks⁴sk f)

7/2.31

om gräddn. (steff⁵ f) och eldning (el f).

Att baka ut degen på bordet: ält (= inf. o. sup.).

Den partim man får uppur fräget för var gång:

ält f (= ä-a-än). Vid "älningen" kvädades de-

gen med händerna o. degstycket formades till

en lång rulle (dögtr⁶ll⁷ m / best. - tr⁸ll⁹), var-

av man med en kniv skar av lämpliga styck-

ken (cem¹⁰sa; cem¹¹ n); detta kallades: ts fs¹²

cem¹³sa; lä¹⁴g¹⁵ ts cem¹⁶sa; ss¹⁷ cem¹⁸sa. Dessa deg-

stycken tillplattades med händerna (= ts kh¹⁹ap²⁰ ut

cem²¹sa) och bars på handflatorna till en plåt (ed

*) (= stak in käk²²än²³ inf.).

Landsmålsarkivet Uppsala 20564
K. Lisen Bergkvist. 1950. DALBY

VRML.

Fgl. 16

bord, en soffflokk, en ryppbäddad säng etc.) för yttre-
 gare jämsning (j²iesu¹f) före utkavlingen. Detta be-
 träffande ryppad (j²iesu¹) deg; av osyppad (i²y¹iesu¹)
 l. i²y¹iest) deg utkavledes ämnena genom och grä-
 dades. Rivetes med såväl ältning, tillagring av
 brödamnen o. utkavling av brödet utfrides i stående
 ställning ("an stog em hiestu").

1/2 2.25
 2/3 1.16
 3/4 1.31
 4/5 1.34

Kavling: k²ävhu¹f. En kavla: k²ävsh (= i²y¹o¹u¹)
 Vid kav. av v²äul. Tunns bröd beagnades tvär-
 rändad kavle (v²äuk²ävsh¹m²). Hjul (av samma slag
 som användes vid knädn. av degen) stöddes på
 bordet (= ts²my¹öh (= i²y¹o¹u¹)³ -myölet k²ellades i den-
 na användn. br²emy¹öh. Man kavlade först åt ena
 hållet (e¹u¹hal) några slag (no²tr¹ag), sedan åt
 andra hållet (ä¹r¹hal), vände (v²ien¹kr¹iz) brö-
 ämnet, myölade under (my¹öh¹p¹ien¹), kavlade
 därpå kors o. tvärs åt alla håll (ä¹l¹hal) för att
 få kakan rund (r²ön) och jämnade kanten (= ts²
 j²är¹kr¹iz) genom att stöta (b²st¹) (= i²y¹o¹u¹) lätt
 med fingertopparna in mot kakens kantar runt

Landsmålsarkivet Uppsala 20564
 K. L:son Bergkvist, 1950. DALBY
 VRML.

om. Skulle ändock några spricha (språk¹ f.) uppstå
 i kanten vid den fortsatta utkavlingen, trycktes den-
 na ihop med fingrarna (= ts låg) och den uppkomna val-
 ken trycktes ned med handen (= ts kläp tē). Under
 kavlingen lyfte man kakan ofta med brödspaden
 (bröstika f. bes.¹) och svängde på den (sväng på o)
 och bemödade sig om (= ströev set) att få kanten
 väl utkavlad (utkåvsam^x) och tunn. Om kakan
 råkat fastna (fästna²) vid budet, lossades (lös/löst,
 löst) och lyftes den försiktigt med brödspaden och
 lite mjöl kastades in under den. Vid varje lyft-
 ning av kakan kom luft in mellan denna och
 budet (= kaka böysh^x öp sa | pres. böyha^x), ett be-
 vis på att den ej satte fast.

¹ s. 15
² lid.?
³ s. 16

Till knäckbröd (som frögs med mjöl) begagna-
 des en kr³nskåvsh³ t. någkåvsh³. Knäckbröds-
 kakorna, som voro mindre än vanl. tunnbröds-
 kaka, vändes efter utkavlingen och förs över med
 kavlen även på andra sidan; man lyfte med bröd-
 sticket kakan ena kants upp på kavlens över-

Landsmålsarkivet, Uppsala 20564
 K. L:son Bergkvist, 1950. DALBY
 VRML.

sida o. fasthöll den, under det att man med en
smidig rörelse lyfte kavlén ^(den) med vidhängande
kakor som svängdes runt så att undersidan
(prensia f. best.) kom upp. Krukskavlén användes
ibland ^{för} vaul. tunnbröd för en sista lätt överhov-
ling i stället för naggning. Det vauliga tunnna
brödet naggades endast på ^(över-) ~~den~~ sidan (prensia f. best.)

1/2.18

2/2.29

3/2.1

4/2.6.

5/2.28

6/2.34

Naggning: pekiz f. (best. - a). Denna utfördes me-
dan kakor låg på bordet med en rullpök (m) eller
en vaulig fast pek (m). För naggningen ströddes
lite mjöl över kakor (ts my¹ ² kaka), vilket sedan
utjämnades med en fjädervinge (fjærviz m).
De stycken, som överens av mättes vid bakn. av
knäckbröd, kallades täsäryza (pl.) och Fogs med
i degen vid utbakn. av de efterföljande ämnena.

Fjockare brödsorter, runda kikor (kåk f) och av-
länga limpor (stomp m) kavlades ej. Kakämne-
na utklappades med händerna (ts khap³ ut⁴ kaka)
o. buros (en i Fogs) på handflatorna. För den plats
(en upp bäddad säng, edr sofflock | söflök m) l. dyl,

där de skulle ligga o. jäsa (gå öp¹), varvid de över-
Fäctes vät med diverse kläder för att det skulle bli
varmt (vät a kākän). När de blivit färdigjästa
(öpgäd¹), förflyttades de (en i taget) till ugnen
på den långskaftade runda brödspaden (kākffjöl²)
f) ²gen att ställa denna något på lut intill ka-
kans kant, varefter man med handen under bak-
lakaret (varpå kakorna vilade) med en hastig kuyck
vände (vält) kakan upp på kakffjolen. Därefter
naggades kakan (= ts jēk³) gles (långt eser) med
en gaffel 1. Träpinne o. frides in i ugnen, där
man gen att luta fjölen något framåt och rycka
den tillbaka fick kakan att glida av (= ts sūs tā
kāka). Samma redskap användes även vid sväng-
ning (ts sväng¹) kakan inne i ugnen o. vid uttag-
ur ugnen. Man brukade grädda 4-5 kaka sam-
tidigt. Lämpännena rullades (= ts trēlsrūt)
till lämplig längd o. grovlek o. placerades på en
plit med kanter (brad n), benämnd lämpän f,
o. ställdes på ugn varm plats (ex. invid spisen) för

¹tid.?

²1.17

³2.18

⁴1.6

32

Landsmålsarkivet, Uppsala 20564
K. Lison Bergkvist, 1950. DALBY

VRML.

Frgl. 16

ad jäsa, varefter plåten infördes i ugnen. Limpon-
 na naggades i regel ej. Vetebullen, varvid de små
 brödamnena rullades till kulor, placerades i ra-
 der i en långpanna och vetelimon (v^äst^äst^äst^ä
 m¹), som bakades o. gräddades på samma sätt som
 vanl. råglimon, voro liksom andra bakverk av
 vetemjöl i äldre tid ganska sällsynta och förekom
 endast vid högtidligare tillfällen.

1/2 p. 7
 2/3 p. 17
 3 tid.?
 4/5 p. 19a
 5 p. 41

Det tunnbröd som skulle föras uppträtt på
 stänger, gjordes så här i mitten ^(m¹ i m¹) av kakorna medelst
 hödmät (m²). Före delen av det tunna grovbrö-
 det (hödasbrö⁵ m) förhades liggande på stänger,
 varför inget här behöfde göras i kakorna. Det tunn-
 bröd, som skulle föras n³ (mj¹brö³ m), kav-
 lades något tjockare.

Mjöl av frusen säd kunde ej användas till van-
 lig bakning. På detta gjordes tunna s.k. järn-
 kakor (j¹nk¹k¹ka; = k¹ak¹f) i på blad 14 omnäm-
 da kakjärn. Det endre ⁴ jämlet ⁴ fylldes med deg-
 massa, järnhalvorna knäpptes ihop o. placera-
 des på pannringen i spiseldnen. Efter en stund

Landsmålsarkivet. Uppsala 20564
 K. L:son Bergkvist. 1950. DALBY
 VRML.

Frgl. 16

vändes jämt helt om, så att kakan stektes på
andra sidan.

34.

Av resterna (däggskövän; sköva f pl.), som
skrapades ur fjäget, bakades ibland en liten ka-
ka (kustörkak f), men oftast hamnade dessa
sträflisblandade rester i skulbyttan (sköshöft f).

2.11.

4.1

3 lid.?

4.29

5.18

VII. Gräddningen.

Gräddning: stöpsyn f (nyare form: stökyn f), best.
-a; brö¹stöpsyn, k²akstöpsyn, stö³mpstöpsyn. ^{grädda} Rk stöka: 7.1.31
stöpsyn², nyare form: stök (stekt, stekt). Under gräddu.
i bakugnen eldades vid ugnens ena långsida, var-
vid lättbrunnen (lätbrön), småkluven björkved
(lysvē m)³ användes; man fick då övervärme (lög-
el m)³ och ljus (lys m)³ i ugnen.

6.17

7.1.31

8.15

Den färdigbakade (käv⁴sin) och nagade (p⁵ekm)
tumbrödkakan rullades upp på tälkäv⁶sin,
sedan överflödigt mjöl sopats av kakens över-
da med en fjädervinge (fj⁷erwin m) ex. en hönsvinge,
Fjädervinge l. en fjäderstjärn (fj⁸eranshöft m).
Med brödepåden (br⁹östeka f best.) lyftes kakens kant

Landsmålsarkivet Uppsala 20564
K. L:son Bergkvist, 1950. DALBY
VRML.

Fgl. 16

upp på "kavlen", varefter denna vreds runt, ev.
 uppkomna veck (fäls⁵; fal^m) rättades till (= ts
 spöet i¹it kaka) med brödspaden och överflödigt
 mjöl avspades kakens undersida under pårull-
 ningen (pätuliga f best.; ts tül på | inf. o. sup. tult på)^{1 3 bid.?}
 "Kavlen" med den pårullade kakan stöcks in i segnen^{4/6.1}
 vid källens ena kant och avrullades hastigt (kvekt).^{5/1.37}
 Då den stelnar (ha stötn på) något, stöcks den
 långa brödspaden (brötre² n) under kakan och med
 några inwards rörelser svängdes kakan (an
 sväng³ på o) för att den skulle gräddas jämt
 (da sku tä o jämt). Då kakan gräddits (da ha
 tej o) på undersidan, vändes den med brötre²
 o. rättades till med samma redskap. När kakan
 var färdiggräddad, vilket avgjordes gen kakens
 färg - grädden. Tiden kunde variera något efter ug-
 nens temperatur (kät¹ i ömsn) - Fogs kakan ut
 med brötre² gen att man stöck detta under ka-
 kens mit¹ o. lyfte ut den. Vid grädden, av fjöds
 mjölkbröd (käck f)⁴ beagnades, som förut nämnts, en

Landsmålsarkivet, Uppsala 20564
 K. L:son Bergkvist, 1950. DALBY
 VRML.

långskäftad rund fjäl (käckfjäl¹ f) vid såväl lyftning
som uttag. (tätärg f; ts tå² tēt) av brödet.

Stjukt bröd kunde utom med ledn. av färgen och ^{1/5.17}

tyngden (tyngna f. best.) även provas med en spet- ^{9.1}

sad pinne (spöt f), hurvida det var färdiggräd- ^{3/6.6}

dat (stekt) l. ej (m int). Efter gräddningen bru- ^{4 tid.}

kade man med hjälp av en (hön)sfjäder (fjcer f) ^{5/38}

l. en linnelapp (träs f) bestryka (vösk|= inf. o. sup)

det tjocka brödet på översidan med sirapsvatten

(sirapsvättn u) l. vört, vilket benämndes "ts

smörri kaka" (l. stömpm³). Under avvaln. (år

svalna: sväs⁵ |= inf. o. sup) fichtes brödet med bek-

lakanel för att skorpan ej skulle hårdna (bka kaka).

Benämning för 'lättgräddat' (om bröd): lätstekt;

för 'svårgräddat': hästekt; för 'hastigt gräddat':

snästekt; brästekt; för 'långsam gräddat

(i svag ugnsvärme)': långstekt, långtys; för

'väl genomgräddat': fjönstekt; för 'ofullstän-

digt gräddat': döstekt, khämbs⁴ (khämhs⁴),

dägst, toyt (toy), rat (ra). Orden inom parn-

tes äro specialformer beti. tjicha nijukbröds kakor, lim-
 pu o. dyl. (pl. tōy, rā l. rā). Talesätt: "da bli fōl
nā³ rā¹", sa kōsman" (En husmor, som höll på
 med bakning, behlegade sig för en person som kal-
 lades "Kosman", att hon samtidigt hade så mycket
 annat att styra med, o. fick då ovannämnda svar
 "rā" betyder såväl 'råd, utväg' som 'afullständig
 gräddad', om brödkaka).

tid.?

9 p. 35

3 l. nōa

[Kib.s. muntl. konpl. i mars 1956.]

Om nijōlet har dålig bakningsförmåga, uppkom-
 mer gärna vid bottenytan (nēsa kāntu) på nijuk
 bröd en fās, blågrå rand: stāsfān f. Om kakan
 efter införandet i ugnen hastigt pōser upp (lōp
ōp, fligg ōp, pūsā ōp) för att sedan hastigt fal-
 la ihop (dēp nē, dēp khōp) brukar den övre
 skorpan lossna (lōstu). Man säger då skämtsamt:
 "da bli tāskbōkra ta kākān". (tāskbōk f = äld-
 re benämnu. för 'plånbok'; tāsk f | best. -a | = äldre be-
 teckn. för ficka | fēk f). Skrynkla l. veck på tunn-
 bröd: skrōk m, fal m, vāk m. Beteckn. för
 'bränt' (om bröd): ōpbrōent; på undersidan: ōp
brōent bahūn. īven = hat tēys.

Landsmålsarkivet, Uppsala 20564
 K. L:son Bergkvist, 1950. DALBY
 VRML.

Det var vanligt att ge småkåkar (småkåkar) åt personer som kommo till gården under gräddan av brödet. Man brukade även baka kakor att ge bort åt grannarna l. barnen. Dessa tillreddes på så sätt, att brödamnet rullades ut till en lång smal rulle (m grån(m) tréll¹), som sedan ringlades runt i en allt vidare spiral (så här: ☉); en sådan kaka kallades ringkåk. På barnen bakades även små småkåkar små runda hela kakor: lèlkåka; lèlkåk.

3 tid?
2 s. 36

VIII. Brödets behandl. efter gräddningen.

Efter uttagn. ur ugnen lades tunnbrödet i högar på utbredda sicke. Det tjocka brödet lades i enkelt lager på baklakanet, som sedan veks över brödet, för att det ej skulle hårdna. När tunnbrödet kallnat (ha sväs²), sopades det (söp|söft, soft) med en björkvisp (vesp m), en vinge (våg m), en kartass (kåtäs m) eller en borste, om man så hade. Det avsopade mjålet kallades sopmjöl (söpmjöl m) o. fick oftast följa i svinmatten; det blev aldrig någon större mängd. | Mjällig: mjöhl¹; mjöligh: mjölst¹.

Landsmålsarkivet Uppsala 20564
K. Lison Bergkvist, 1950. DALBY
VRML.

Hjukt Tennbröd veks itrop (= ts vik bro | vikt vikt) i Fvå vikningar (radialt): fyrvikt^x eller ochsi (om kakorna vros särskilt stark) i fyra vikningar = åtvikt⁴. Brödet räknades i styckevis (antal kakor) vid avspinningen (täsöpnyaf bet).
 Två kvinnor kunde baka o. grädda c.a 100 brödkakor på en dag.

Hälbrödet uppträdde (= ts tric^x öp | tröd^x öp, tric^x öp) för att Fvå (tårk^x | = inf. osup.) och bli mörst (löst) o. lät kunna brytas i bitar (= ts brist^x söu) på smala stänger (brösp^xet m(-er-a), under taket. Det övriga Tennbrödet Fvåskades liggande på stänger. På större gårdar, där man hade en luftig, galuförsedd vind över stugan, bars brödet direkt dit och utlades på duffin avsedda stänger (bröst^xörora; = stäng^xf) placerade på stöcker ett stycke över golvet. Kakorna lades i rader med kanten något på varandra (om lat) - så att luft kom emellan - i flera lag (flöd^xöst). Brödet fick ligga där, så länge det varade; man hämtade

sym.

4) fl. fyrd^xöst, resp. åtd^xöst. (var t. rak)

Landsmålsarkivet, Uppsala 20564
 K. L:son Bergkvist, 1950. DALBY
 VRML.

in av det efter behov. Fanns ej lämplig Forkvind,
 lades brödet på stänger under Faket inne i stugan.
 Efter Forku. (Törkuz f) förvarades det då i en stor ^{1/2} tid.
 trähalk (bröhlök m) eller läda (bröplöd f) i mat-
 boden. Knäckbröd brukade ofta förvaras i en
 kista (brögist f). Viket bröd (mjukbrö n), av
 vilket endast små mängder bakades, förvarades
 på olika sätt, i brödläda l. halk; det fordrade
 Tillsyn så att det ej möglode. Kunde förvaras i
 källare en kortare tid för att mjukna (sjoät sa
 l. sjoipien sa; mjuktu) före användn. (om det
 händnar), men ej länge; då fick det "gälasmaak"
 (m) = smakade källare. Torkades ibland, hängande
 över stänger under stugfaket.

Mjukt tjockt bröd förvarades i en brödläda l.
 annars tillgängligt kärl i källaren. Bakades
 endast för veckobehovet (= för veka) eller så.
 På bondet lades brödet upp i en brödkorg av flä-
 tar Fägriske (tågkör m), ibland i en kotskål;
 det Fours brödet brötes i bitar, det tjocka mjuka,
 (bröbit m)

Landsmålsarkivet. Uppsala 20564
 K. L:son Bergkvist. 1950. DALBY
 VRML.

skuret i skivor (siv f; käksiv) l. kluvna fjär- 41.
dingar (khörsn fjärliga; käkfjär m). Ett avsku-
ret stycke mjukbröd (utan särskild form): käklit m.

3 tid.?

9 a. 33

IX. De olika brödslagen.

1. Benämningen höväsbröd² (vardagsbröd) använ- 3 a. 6
des om det grova höväs höväsbrödet av samma 4 a. 19
lett havremjöl. Detta jämta det tjocka mjukbrödet 5 a. 19
av sammalet rågmjöl (grövkäk¹, tjockkäk³) var den 6 a. 19
huvudsakliga brödfödan i äldre tid för arbetare och
tjänstefolk på de större gårderna och var de bröd-
sorter, som bakades mest. Övriga förekommande
brödsorter, som bakades vid sidan därav, betraktades
som "finare" bröd o. framtrögs sällan i vardagslag.
Detta vid slutet av 1800-talet. Sedan förbättrades ti-
derna efter hand, det gamla vardagsbrödet försvann
och det mjuka brödet blev allt ljusare i färgen (kä-
ka vat vita).

3 [Se rättelse i
marg. på s. 19.]

Benämning för bröd efter sädesslag (säeslag n
l. säeslag n)⁴ och mjölsort (mjöl söt m) som det
bakats av: höväsbröd⁵ (av hove), [björbröd l. kornbröd]⁶

(av korn), rågbröd¹ (av råg), blänbröd² (av blandade sädeslag), cepsbröd (med potatisinblandu. i degen), vätbröd³ (av vete). Vid baka. av det tunnast mjuka brödet (mjukbröd³) (av råg, korn l. havre) blandades alltid kokt potatis i degen (= an knåd ta cepsa), ty eljest blev brödet segt. Även i Tjockt mjukt bröd blandades ibland något potatis (= an knåd cepsa i kaka).

3.6.19
2.6.19
3 tid.?
4.6.7
5.6.7

Bröd av ojäst deg: tujcess³ bröd. Endast tunnast bröd ha bakats av ojäst deg, speciellt av havre (l. korn), som dels ätits mjukt, dels (fyll övervägande grad) förkats. Se ovan! Dessutom s.k. Tillfällighetsbröd (snäckkåk³) som tillreddes, då man var brödlös (kåklös³, brödlös³) o. ej hade tid att baka vanligt bröd. Låps⁴ (-ä-ä-än⁴) (l. cepsstämp⁵), halv tunna kakor som bereddades av kokt o. mosad potatis med tillsetts av lite rågmjöl o. salt; stektes (gräddades) på en järnhäll, placerad på panningsen i spisen, l. på ett grytluck l. som bäst lämpade sig för tillfället (söm snäckst³ vä³).

Landmålsarkivet, Uppsala 20564
K. L:son Bergkvist, 1950. DALBY
VRML.

Liten brödhaka, som ibland stektes på glöden:
 äskräk f (den blev något mörk av aska o. soð
 och fick bränd skorpa). Vid gräddn. av s.k.
 järnkaka (omnämnt på blad 14 a) och b) lades
 den sjätte degmassan (ibland blandad med po-
 tatis) i den sva järnhalvan, järnen pressades
 ihop o. handtügen kackades samman, placerades
 på panningen i spiseldnen eller på glöden. *)

s. 14a
 1/2 lid.?

Det egentliga tunnbrödet (tönbrödet) av
 lövtunn utkavlad kornmjölsdeg lät blott
 i liten utsträckt. förekommit i denna Frakt.
 Om däremot vaul. tunnbröd av jäst rågmjöl-
 deg blev riktigt löst och knaprigt, brukade man
 kalla det "knäpshbrö" l. "smälbrö". Knäckbrö-
 det kavlades något tjockare (med krukskarle) och
 dessa kakor voro även av näst mindre formad.
 Mjukt tunnbröd kallades mjukbrö.

Bröd av jäst deg: jästbrö l. jästbrö. Flitbrö
 frukt nämnda: käck f, stomp m och tunnbröd av
 sig samt sv. förekommande vetebrödsorter. Ordet

*) Se tillägg, blad 50!

Landsmålsarkivet, Uppsala 20564
 K. L:son Bergkvist, 1950. DALBY
 VRML.

'limpa' (limpa f; äldre: stömp¹) användes endast om tjocka, långsmala brödformer av råg l. vete i olika finhetsgrader. Ordet 'käk' (f)² avser tjockt mjukt bröd av rund form (och något värlande stök, 20-25 cm i diam.), men brukas även om små bröd som stycketer (av smäcker, pepparkakor o. dyg.)^{3/4 s. 20}
 Med ordet 'brö^xkäk' menar man en tunnbrödsraka, mjuk eller förkud. (Kavring har mig veterligt icke bakats i orten. Tillhör de skånska brödsorterna)

2. Flög^xtidsbröd.

Finare bröd, avsett för helger, har i äldre Tid sparsamt förekommit hos allmoget, därför så finare mjölsorter ej varit tillgängliga för folk i allmänhet. Det förut nämnda kväckbrödet och femma rågbrödet kunde nog få benämningar som hö^xdasbrö³, sö^xndasbrö³ och käl^xasbrö³, då de sällan syntes på bordet i vardagslag; då var hö^xdasbrö³ och rö^xgkäk³ allenakänska. Någon gång behödes tunnbröd av skrädat havremjöl (sk^xr^xemjöl⁴), som eljest användes till gröt o. välling, och benämnd blev då sk^xr^xemjöl⁴brö³, som också fick betraktas som ett fina-

Bygn.

Landsmålsarkivet, Uppsala 20564
 K. L:son Bergkvist, 1950. DALBY
 VRML.

syn.

re bröd. Sliktet rågmjöl (sēktmjöl¹, fēmmjöl²)
 fanns ad köpa redan under 1800-talet senare del,
 men det ansigs för dyrt ad köpa för mera allmän
 användning. "fēnkāk³ l. sētkāk" var den tiden sē
 högkådsbröd. Vid vilken tidpunkt vetemjöl (vēt⁴mjöl)
 först böjades användes känner jag ej, men redan på
 1900-talet första årtionde förekom det ganska allmän.
 Då hade "fēnkāk" redan i stor utsträckn. kunnit
 bli vardagsbröd och det gamla "hōdasbrō⁴" böjades
 mer och mer försvinna.

3/2. 20
 2/2. 20
 3/2. 7
 4/2. 38.
 5/2. 7
 6/2. 7
 8/2. 7
 9/2. 55

De vanligaste brödsorterna av vetemjöl äro ve-
 tebullen (būla; būl f⁵), vetelimon (vētstōmp⁶
 m) och vetekekka (vētkek⁷ f), en stor kaka som gräd-
 dades på ungsylt o. vid användn. skers upp i
 romboidformade stycken (dylika stycken brukade
 också föras liksom skorpor (kāt vētbrō⁷); med
 påströdd stōk kanel före gräddn. kallades kekkan
 kanelkek⁸ f). Dessutom bakes kringlor (rīng⁸;
 rīng m), dels runda (○), dels med en fräslå
 (⊖) samt koringade kakor (rīva; rōv f)
 av samma form (⊖) som förut nämnd rīngkek⁸

Landsmålsarkivet Uppsala 20564
 K. Lison Bergkvist, 1950. DALBY
 VRML.
 Frgl. 16

men små (r. a 5-6 cm i diam). Först dessa som de
runda "ringarna" bestyckes med smält smör och
sockros. Därjämte förekommer numera en massa
småbröd (småbröd, koll.), tagna med olika mått
o. med skiftande ingredienser (Se Tekn.-bl. 3^x!).

¹ tid?
² s. 55 (Tekn.),
51-6

*[s. 55]

En sorts julbröd (julkäk f)² bakades för av
vetedeg som av För degetrimlen (dägetrimlen m. pl)
rullades ut med avsmalnande ändar (grän
i ändan), vilka sedan ringlades ihop så stycke,
 varefter de För delarna lades i kors över varandra
så att det hela bildade fyra runda kakor i en fyr-
kant. (Se Tekn.-bl. 3^x har en sådan ritning).

³ Bröskäk
¹ [M.B.: s. smält. kaka
i mars 1956.]

*[s. 55]

lygn.

Stora festlagsbullar (av vetedeg) kallas antingen
fästasbulla f. pl. l. fästakbulla f. pl.
Vid begravningar (grävdräk m) var för bruk-
sed, att man skulle ha förning (föry f). Den-
na kallades bröskäk (f) och bestod av flera oli-
ka matvaror, däribland också en brödkaka
(bröskakäk³ f). Detta bröd var ej av någon sär-
skild form l. utseende, utan var o. en fry av det

Landsmålsarkivet. Uppsala 20564
K. L:son Bergkvist, 1950. DALBY
VRML.

Fgl. 16

bröd han hade, men man valde en kaka l. limpa
som var jämt o. vacker gräddad (= fint stekt).

[s. 55]

Betr. småbröd har på bif. Tekn.-bl. 3^e avritats
några olika mått (matn|-ri-a) med angivande
av dial. benämnr.

1 tid.?

2 [attalst bekräftat
vid samtal med HLB
i mars 1956.]

Tårta (tåt² f) är och är ett renare Tidres "kolas-
bröd". Detta behverk förekommer i en mångfald
variationer o. storlekar med olika ingredienser
o. utstyrel (ganeris f, utkrisis f och det
enda de alla ha gemensamt är väl, att de äro
runda (rön¹) — och goda (gö¹).

Bgm.

3. Bättre l. mera sällan behade slås av vardagsbröd.

Denna ardeln. måste lämnas obesvarad på grund
av bristande kännedom om de i fråga. efterfrågade
brödsorterna.

4. Maträtter som stå på gränsen till bröd.

Rån. Som ett slags rån kan de femna kaka be-
traktas som tillverkad av strädad kvaremjäl
(l. vetemjäl) och gräddades i det å Blad 14 beskri-
va mönstrade kakjärnet och som efter uttagning-
en sullades till strutar (struta; strut m)

I denna användu. kallades järnet även strüt-järn.

våfflor: våflor (l. våfla) våflor¹. Rördes av skrämjöl (l. vetemjöl) och mjölk (l. vatten) och gräddades i våffeljärn (Se blad 14!).

1
2
3

Plättar: plättor; plätt² = föregående men gräddades i plättjärn (Se blad 14!).

4 lid.?

Pannkaka: pannkåk³ f. Tunna pannkaker av tunnrorad vetemjölströa (i mjölk), gräddade i vanlig rund stekpanna: tönca⁴ pannkåk³.

Sylik pannkaka, då skrämjöl användes: skrämpj-pannkåk f. Tjock pannkaka av vetemjöl o. mjölk (l. vatten), gräddad i fläckflott (fröskflöt n) och med fläckfärningar (fröskböka m pl.): fröskpannkåk (gräddades i långpanna i ugnen); gräddad i vanlig rund stekpanna på glöden, kallas den kölbül f (mycket vanlig skogsarbetarkost).

rörkåk f gjordes av råriveren potatis (= rövmjölsböka) med tillsats av något mjöl (helst vete) och stektes i vanlig stekpanna (som smordes med talg l. annat fett).³ uttalas av. pannkåk f (gäller även i sammansättu.)

Landsmålsarkivet Uppsala 20564
K. L:son Bergkvist, 1950. DALBY
VRML.

Frgl. 16

rämjälkpannkak f. av rämjälk med Tillsets
 av lite vetemjöl. Gräddas i långpanna i ugnen.
 Vid all Tillredn. av pannkaka Tillsettes salt
 efter smak o. även något socker (sökt m) för att göra
 aurättningen smakligare.

3 tid.?

5. Paltbröd.

Bröd av blod (blög m) och grovt rågmjöl (gröv-
 rågmjöl m): palt m; som "stychetel" (-st-ⁿ-än),
 slett slags kreatursblod (krötsblög m) har använts
 från såväl större som mindre djur, där möjlighet
 funnits att Tillverafaga den. Blodet späddes vid
 bakningen med köttspad (spån m) eller mjölk.
 Potatis blandades ej i paltdeg (paltdeg m).
 Endast Fjockt mjukbröd bakades och jäst o. salt
 Tillsettes. Bakn. o. gräddn. skedde på samma
 sätt som vid vanligt Fjockt mjukbröd. Kakorna
 gjordes runda och ^{lät} pil (palthil m) fogs i mitten
 för att de skulle kunna forhas på stänger. En del
 kakor förvarades mjuka (i källaren) och ätos som
 vanl. mjukbröd, men det mesta paltbrödet forha-
 des

Landsmålsarkivet, Uppsala 20564
 K. Lison Bergkvist, 1950. DALBY

VRML.

Fgl. 16

Sym.

*] Att späda: spæ (spæd, spæt); spæ ut.

och kunde då förvaras länge. Vid användn. bröts det smides och bitarna blöttes upp i vatten l. späd, små fläckfäringar (phäskrötsa; kröt f) stektes och såväl flötket (phöt u) som färingerna höll- des över det sypelösta paltbrödet. (En mycket god o. närande maträt). Dessutom tillreddes av blod såväl pudding (bröggpudding m), varvid kryddor (ungefärs o. nejlikor) tillsattes, som pannkaka (bröggpannkäk f), som gräddades i vanlig stekpan- na. Även plättor (blöggphötsa; phöt f) grädda- des i plättjärnet. Klumpar, röda av blod och rågnyl och kokta i saltvatten: bröggkröt n eller bröggkrömsa (kröms f).

Tillägg. Tillsädd 43. Som ett slags tillfällig- hetsbröd kan även räknas de kokor (1/2 - 1 cm tjock), som fortfarande brukar bakes av vanlig nykbröds- deg och stekes ovanpå kokspisen (s. k. ömskäk f) vid tillfällen då man behöver bröd till en måltid men ej kunnit få färdiggräddat något av det vanliga brödet, d. v. s. då man kallar på med bakning.

Landsmålsarkivet Uppsala 20564
K. L:son Bergkvist, 1950. DALBY

VRML.

Fgl. 16

Om bröd som gräddats svagt, så att skorpan är ljus-
brun, säger man (om kakorna): de är jūs; jūs opä
(på översidan); jūs baktän (på undersidan).

¹lid.?

"de tar på den fot", säger man, då ugnsvärmen
är god så att gräddningen går raskt.

Några termer vid gräddn. i kokspisens stekugn
(stekom m): läft öp (= ijp. o. sup.) = flytta upp bröd-
kakorna på pliten fis övre facket (ävr. ghöt öp).

stek pün phätu = att sticka in ugnspliten mel-
lan kakorna o. stekugnens botten (stekomskäl f),
ifall brödkakorna gräddas för hastigt på undersidan.

byt om eller ghöt om (= ijp. a. sup.) = låta kakorna
byta plats (= lägga dem in utst). Så införa
brödet i ugnen (med en kortskäftad rund käkfjör):

stek in kaka. Så uttaga brödet ur ugnen (med
samma redskap): tä ut kaka. Beträff. för stek-

ugnslucka: stekomslök f. Så glänta på luckan
(för att låta in i ugnen): löt på löka eller

ghöt på löka (= ijp. a. sup.). Så stänga luckan: töcp
ät löka; att öppna den (helt): tä öp löka.

Landsmålsarkivet, Uppsala 20564
K. L:son Bergkvist, 1950. DALBY
VRML.

Fgl. 16

Förutom den angivna betydelsen av ordet bröskäl (f) finns även en annan: Under köksbordets skiva ¹ p. 46 fanns en större skjutlåda, vari förutom div. ätverktyg även förvarades efter måltidernas överblivna brödstycken; den kallades därför bröskäl f (best-a). Numera användes den endast för knivar, gafflar, skedar o. dyl. Skjutlåda i allmänhet benämnes skivlåd f (best-a).

Som jäsämne vid bakning av småbröd begagnas hjärtornssalt (jätvonsält n), bikarbonat (bikarbonad m) och (i pepparkakor, åtminstone för pattebaka (pötläsk(a) f). Jästpulver och jästmjöl (jästpulver n, jästmjöl n) kommer också till användning i en del bakverk.

De kakor, som i ryptekn. benämnes "julkak" bakas ibland fortfarande till Lucia och kallas luscakäta; luscakät f (best-a), såväl enkla (☉) som dubbla. Till julen bakades före även ett slags kakor av vanlig mjukbrödsdeg, rogdeg (käkdög m) i form

Vänd!

Hid.

av s. k. r^{ig}k^{ak}. Längs yttre ringen placerades
små halv^runda degklickar och i mitten en
degbit, som hade formen av en fågel (k^öna) (tip f).
En sådan kaka kallades j^uh^lb^ön^m ("julloude").

I denna betydelse får ordet "b^ön^m" (m) avvikande böj-
ning: b^ön^m (-^u, -^a, -^{än}). [I betydelsen boude (=
jordbrukare, hemmansägare) böjes ordet: b^ön^m (b^ön^u^a,
b^ön^ä, b^ön^r^{än})]. Avannämnda kaka skulle stå
pi bordet över julnatten.

"j^uh^lb^ön^m"

Landsm. Uppsala 20564.

K. L:son Bergkvist 1950 DALBY

VRML.

Några hithörande Taleätt och liknelser.

52.

"lik i döstekt gungsofsum orsslump i sina",
har ibland sagts om en bleket persons utseende ¹lid.
(25-öreslimpan kostar nu omkr. 70 öre).

"da bräka i tömbrö" brukar man säga, då man
varit ute i väte och kyla, så ed kläderna stelnat
o. ed puastrande ljud uppstår, då man försöker
fa jackan eller blusen av sig.

"brökvän" (f) i betydelsen "mun" användes
ibland skämtsamt. Uttrycket "de ska bli ännu
bäla", så vägsum (na u set i trög), finus
och si.

Ändet bröd i västnamm: brömäs m (best. - n)
= gemensam benämning för lavar (Lobaria och
Cetraria), såsom Lunglav, Skravellav o. Näverlav.
Dessa förde dock ej ha använts för brödtillverkning;
det är förmodl. deras form, påminnande om
skrynkliga tunnbrödsbitar, som givit upphov till
benämningen.

Beattum, Lysleveck den 26/2 1950.

Karl L. son Bergkvist.

Landsmålsarkivet, Uppsala 20564
K. L. son Bergkvist, 1950. DALBY
VRML.

Frgl. 16

Till svaret på frgl. 16.

1) plättjärn n.

2) väffeljärn n.

3)

kakjärn n. (1.)

53.

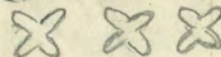
m. fl.

2b.

3b.

knippling-
fält i väffel-
järn. mönster i kakjärn.

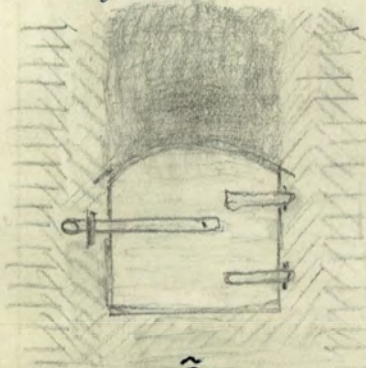
brakugn m.

ä.

4)

brakugnslucka f.

ä.

5)

a.

hök lucka f.

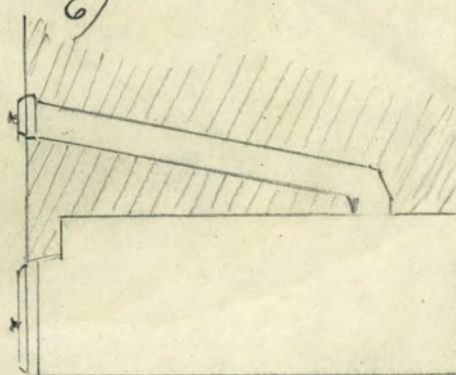
b.

brakugnslucka f.

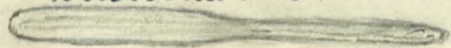
y.

6)

y.

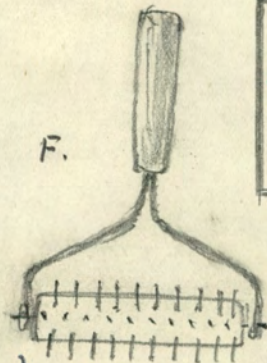
A. brödsticka f. (för bakbord)

B. brödträ n. (för bakugn)

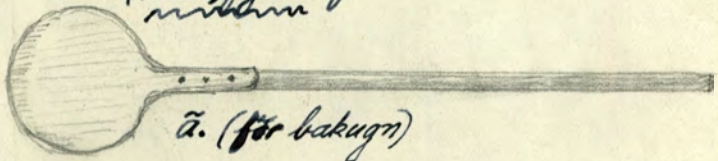
C. tullkavle m.

F. tullpick m.

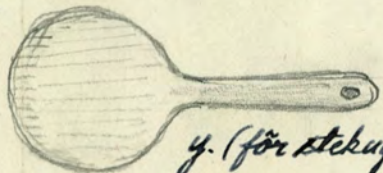
kakfjöl f.
m. fl.

D. kakfjöl f.

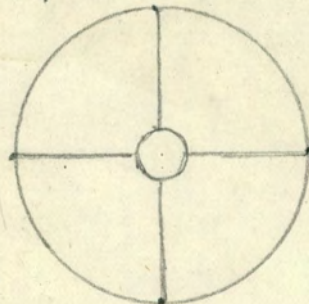
ä. (för bakugn)

E.

y. (för stekugn)

G.

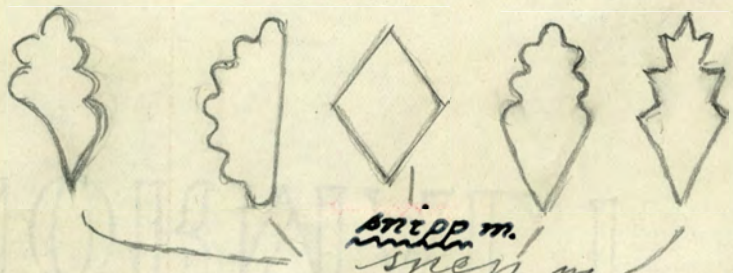

kakmätt n.

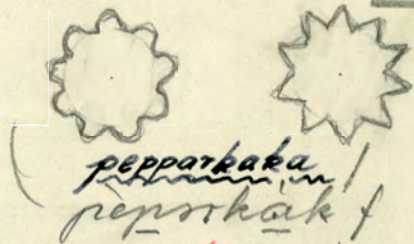
småbrödmätt n. no småbrödmätta [-22-]
 (a änsrätt).

(3.)
55

småbröd n.
m. fl.

BRÖD m.
snepl m

pepparkaka /
pepparkak f

hjärtformsbröd

plätsa

jätvansbrö n

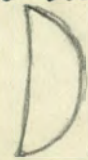
pläts f (rund
hög i mitten, bakades
utan mätt med ägg
och grädde i smeten).

hjärt
jat n
(pepparkaka)

halvmåne

sprits m

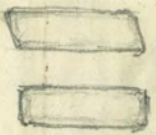

halvmån m
(av smördeg)

julkaka
y: luciakatta

ring
y: kringla

kubb

kub m

Sessutom bl.a.: ring m.:
 köv f.:

[ä] julkak f [ä] ring m.
 [y] luciakatt f [y] kringla f [k] kringla f